

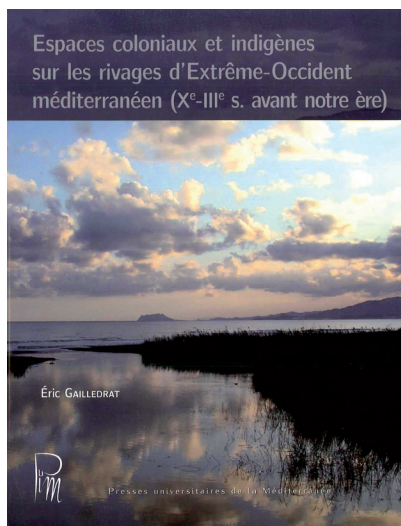
i sentit, i el va aconseguir. Toca ara revisar, canviar i matisar, siguin les qüestions plantejades, siguin altres com una periodització excessivament marcada per la construcció representativa (dolmen, naviforme, talaiot i gran casa-cercle i taula), a més, corresponent a àmbits diferents (arquitectura funerària, d'habitació, de prestigi o religiosa o simbòlica); la relació entre dolmen i naveta d'enterrament; entre cases naviformes o naviculars i aquesta darrera; o la relació entre el període talaiòtic i el posttalaiòtic i l'estrany final de "l'edifici vertebrador del poblat, el talaiot", que "romandrà oblidat o silenciàt, com un testimoni d'altres temps que ha perdut la seva raó de ser".

Les observacions i comentaris que hem fet a la guia, alguns d'ells tan opinables com el mateix text, no ens impedeixen, ni de bon tros, recomanar una guia —tornem a dir-ho— excel·lent i, més que una guia, un bon llibre que us pot orientar i acompanyar en una fantàstica passejada per la incomparable arqueologia menorquina, si pot ser, una passejada real, millor que virtual o llegida.

Emili Junyent

Grup d'Investigació Prehistòrica
Universitat de Lleida
ejunyent@historia.udl.cat

Gailledrat, E. (2014). *Espaces coloniaux et indigènes sur les rivages d'Extrême-Occident méditerranéen (X^e-IIIe s. avant notre ère)*. Presses Universitaires de la Méditerranée. Université Paul-Valéry. Montpellier. Il. color. 294 pàgines. ISBN: 978-2-36781-112-3.

El llibre del qual ens ocupem és una valuosa síntesi i reflexió al voltant dels fenòmens de mobilitat humana, de coses i d'idees que van creuar les aigües de la Mediterrània occidental i l'Atlàntic —de l'estret de Gibraltar fins a la regió francesa dels Alps-Maritimes—, des del final de l'edat del bronze fins al començament de l'expansió romana. L'obra dona protagonisme als espais físics on es van produir les trobades culturals i els intercanvis, al paper dels

responsables dels negocis i del comerç i als poders locals que van actuar sota diferents paràmetres socials i econòmics, i de quina manera gent de diferents tradicions culturals va interactuar i va construir el món que els envoltava. Les motivacions i conseqüències d'aquests episodis de mobilitat, multiformes ells mateixos i sota diferents lògiques locals, són tractats amb relació als paisatges compartits. És en espais mediterranis riberencs, constantment canviants, on es creuen i interactuen poblacions d'origen divers, com ara ibers, gals, etruscos, fenicis, púnics o grecs, amb els poders indígenes, molt sovint al si de l'*emporion*, concepte que és un element de referència històrica que trobem al llarg de l'obra.

La introducció defineix els objectius i plantejaments que queden fonamentats en dues qüestions clau: per una banda, les "motivations et modes d'opérateurs de ce que pudiquement l'on appellera des «migrations»" i, de l'altra, "la réalité concrète, matérielle, de ces installations" (pàgina 11). El llibre està estructurat en només quatre capítols, que són extensos i intensos, atès que les dades arqueològiques es presenten amb valoracions i reflexions constants, tot intercalant textos clàssics i autors moderns que serveixen per recolzar argumentacions o ara per obrir la porta a reflexions d'altres períodes històrics on hi ha hagut també episodis de mobilitat comparables. Els capítols estan organitzats de manera que no se segueix estrictament un ordre cronològic, sinó temàtic, fet que provoca que a vegades es repeteixin discussions i debats respecte d'alguns aspectes i no es faci lleugera la lectura. Tanmateix, els temes es tracten des de diferents perspectives en cadascun dels capítols, la qual cosa fa que s'incorporin progressivament més elements per a la reflexió de les situacions de contacte cultural concernides.

El primer capítol, titulat "Vents d'est, vents d'ouest : navigateurs et terriens aux Xe-VIIe s. av. n. ère", tracta de les interaccions que es produeixen a partir dels episodis de mobilitat i comerç del final de l'edat del bronze i principi de l'edat del ferro. L'expansió fenícia o colonització com l'autor prefereix anomenar el fenomen (pàgines 42 i 43) protagonitza aquest capítol. Es contrasta, després, amb la situació analitzada al nord del cap de la Nau i fins a la zona provençal, àrea on els contactes són estructurats de manera diferent, almenys fins al segle VII aC, quan "emergent les habitats à vocation empirique qui inaugurent une nouvelle étape dans le développement des relations d'échange méditerranéennes" (pàgina 44).

El segon capítol —"Les dynamiques indigènes"— aborda un aspecte essencial per avaluar els contactes: les comunitats indígenes, la diversitat de l'ocupació del territori i les respostes locals als contactes mediterranis. Al llarg de les darreres dues dècades el paper dels grups indígenes en la participació de les interaccions amb migrants mediterranis es valora amb més matisos que abans. L'autor se situa en la línia d'aquestes noves perspectives, tot plantejant la coparticipació de certs segments socials indígenes en els contactes, i considerant els paisatges locals com espais específics d'interacció. Ara bé, a les conclusions del capítol es deixa clar el paper primordial de la colonització per a l'estructuració de les xarxes d'intercanvi, i per al desenvolupament del fenomen empòric (pàgina 114).

Aquesta és la idea central del següent capítol, titulat “Les temps de l’*Emporia*”. És, podríem dir, el nucli principal del llibre on s’analitza el pas dels tràfics irregulars i poc estructurats a un autèntic comerç, amb negociants i intermediaris al si dels poders locals. L’autor no limita el concepte dels *emporia* al món grec, i el fa extensiu a altres situacions que van des dels assentaments fenicis (Toscanos, Lixus) als foces del golf de Lleó (Marsella, Empúries) o altres de la costa ibèrica (Picola). Destacaria les reflexions metodològiques al voltant del cas de Lattara, i els límits i possibilitats que des de l’arqueologia hi ha per reconèixer grups ètnics en la cultura material (pàgines 152-156).

Finalment, l’últim capítol (“*Lieux de l’échange et réseaux*”) tracta l’evolució històrica d’aquestes dinàmiques des del segle VI fins al III aC seguint un repàs de nord a sud de l’àrea tractada. Ara veiem com els *emporia* apareixeran imbricats al si d’activitats econòmiques d’abast més gran, on ports i *oppida* locals determinen en gran mesura les lògiques dels intercanvis.

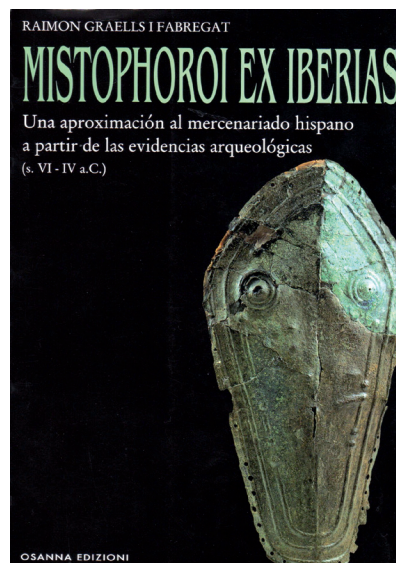
El llibre està molt ben il·lustrat amb potents imatges a color i planimetries de bona lectura. L’autor escriu amb un molt bon coneixement de les dades, algunes de publicació molt recent com ara els contextos gaditans del Cine Cómico, i altres derivades dels seus propis treballs de camp i recerca, com els projectes d’excavació en assentaments repetidament protagonistes del relat, des de Fonteta, a la desembocadura del Segura, fins a Lattes o Pech Maho, al Llenguadoc. Tot i que l’àrea analitzada és àmplia, de la Provença a l’Atlàntic, es troba a faltar una major atenció a la situació del nord d’Àfrica, especialment pel que fa a les costes mediterrànies d’Algèria i el Marroc, per tal d’oferir una visió més integral del Mediterrani occidental.

Hom diria que la presentació de les dades i les interpretacions històriques es fa amb complexos matisos, sobretot pel que fa a les relacions entre migrants —colons, comerciants, artesans...— i indígenes. L’autor accentua l’aspecte de convivència ètnica d’aquestes situacions però passa per alt els conflictes i la violència implícita als contactes o generada com a conseqüència d’ells. Referències a la jerarquia i als processos de diferenciació social tenen un paper preponderant a les interpretacions, a partir sobretot de l’anàlisi de les tombes, de la repartició d’alguns materials o del patró d’assentament als diferents territoris (vegeu per exemple les pàgines 17, 68, 76, 85), tot i que no s’esmenta explícitament la relació entre els processos de jerarquia i les oportunitats obertes pel món mediterrani. En relació amb aquest tema, cal destacar les reflexions que es plantegen en diferents parts del llibre al voltant de la natura d’alguns enclavaments costaners valorant-los com a assentaments secundaris i dependents de poders ubicats a l’interior o plantejant altres patrons d’implantació territorial.

En resum, estem davant una bona síntesi amb dades actualitzades per debatre aspectes universals sobre la mobilitat de persones, coses i idees, el contacte cultural i les situacions de convivència pluriètnica.

Jaime Vives-Ferrándiz Sánchez
 Servei d’Investigació Prehistòrica
 Museu de Prehistòria de València
 jaime.vivesferrandiz@dival.es

Graells i Fabregat, R. (2014). *Mistophoroi ex Iberias. Una aproximación al mercenariado hispano a partir de las evidencias arqueológicas (s. VI-IV a. C.)*. Osanna Edizioni. Venosa. 302 páginas, 62 figuras en blanco y negro. Resúmenes en italiano e inglés. ISBN: 978-888167-456-5.

En septiembre de 2014 aparecía en Venosa (Basilicata, Italia) este sugestivo, documentado y arriesgado libro, que sin duda animará una fértil discusión. Como no podía ser de otra manera tratando de mercenarios, se juntan un título en griego y una acotación en español para el subtítulo. En parte es resultado de aclarar la procedencia de los contingentes humanos, que debe leerse en sentido geográfico y no étnico, en parte también obedece a una moda que designa así a los *mercenarii* (Fariselli 2011; Graells 2011). Aunque se diga siglo IV a. C. se explica que en algunos temas abarca hasta el inicio de la Primera Guerra Púnica. El libro es la culminación lógica de un discurso iniciado por el autor (Graells 2011) precisamente desde ese “Ponent català” que esta revista acoge, continuado con estudios que muestran un gran conocimiento del armamento mediterráneo e hispánico (Graells 2014), en especial con el trabajo sobre los cascos hispano-calcídicos (Graells, Lorrio, Quesada 2014) aparecido solo unos meses antes que la obra que nos ocupa. No cabe duda que el Dr. Graells es uno de los más destacados estudiosos en armamento antiguo a nivel europeo.

El libro, después de los agradecimientos, se abre con el preámbulo de Stefano Vassallo (Soprintendenza di Palermo): “La Sicilia terra promessa per i mercenari iberici”. Le sigue un prólogo redactado por el profesor Markus Egg (Römisch-Germanisches Zentralmuseum de Mainz). Antes de valorar el contenido del libro dará idea del esfuerzo realizado en las cuidadas ilustraciones que reúne y el millar de citas que contiene; por ello se pueden eximir algunas erratas tipográficas, que no alteran la comprensión.

La Introducción es a la vez el primer capítulo y en ella se plantean los ejes expositivos. El autor es consciente del exagerado papel que los mercenarios